

II. Att se retorik i en spegel.

Hur ska ”retorik” definieras, om vi med definition (*finis* = gräns) menar ”särskiljande av något från det som är näraliggande”. ”Vad menar du med ’retorik?’” låter för mig bättre än ”Hur definierar du ’retoriken?’”? Att ”definiera” kan man kanske inte göra från början utan snarare när man kommit en bit på vägen. *Fin* står, som sagt, för ”gräns” och även för ”slutpunkt”. Man definierar vad något är i kontrast med vad det inte är. Det handlar om utövande av sin urskiljningsförmåga.

För att någon gång kunna få ordning och reda på vad som kan menas med ”retorik” måste den akademiska forskningen inse att ordet ”retorik” åsyftar ”språkbruket”, helt och hållet! Att tala är att utöva sin retoriska förmåga, det som skiljer människans specifika kommunikation från andra djurarters. Att skilja retoriskt tal från annan användning av talet är omöjligt. Nietzsche säger det helt klart: ”retorik är språket”, även om han inte heller skiljer mellan språket och ”språkandet” (talakten). Skedet och maten är inte ”ätandet”, även om man behöver dem som medel och som verktyg. Det som vi kallar ”retorik” är således ”språkbruket” (bruket av ett verktyg som består av grammatiskt samordnade ord). Frasen ”det där är bara retorik” är *nonsens*, därför att det skulle betyda att det finns ett annat språkbruk som inte är retoriskt. Var är det då för språkbruk? På vilket sätt ska man tala för att inte tala retoriskt? Att ”tala retoriskt” är en redundans. Ändå använder man ständigt detta meningslösa uttrycksätt.

Att lära sig etymologisk kunskap vore önskvärt i skolan, säger Hans Larsson i ”Poesiens logik”. Av egen erfarenhet håller jag med honom. Etymologisk kunskap är ett känsligt kapitel eftersom man lätt hamnar i spekulationer. Men utan att veta någonting om hur orden bildats och om dess brukshistoria behärskar vi språket bara till hälften och vårt bruk av språk (retoriken) blir mindre medvetet. Retorik är inte bara att veta vad vi gör med språket utan också vad språket gör med oss. När vi förstår hur orden kommit till får vi också grunden till en klagörande metafor-teori. Om detta kan jag inte uppehålla mig här och nu; det kräver en behandling för sig.

De klassiska orden ”rhetorik” ”rhetor”, ”orator” och ”ratio”, som vi använder i modern tappning, men även själva ordet ”ord” (word och Worte) har en gemensam lexikalisk grundbult *RT (*t* kan bli *d*), som i det europeiska urspråket gav upphov till ord som har med talande kommunikation att göra. Att dessa två starka vibrerande tungspetskonsonanter (RT) fanns med i de ord som skulle ge uttryck åt olika aspekter av vårt talande förmåga, låter ganska naturligt, nästan *onomatopoetiskt*. Låt detta nu bli kuriösa. En inträngande etymologisk diskussion kräver sin egen plats.

Det som är klart är att benämningen ”retorik” betecknar det ”talande språkbruket” utan inskränkning. Devalveringen av ordet ”retorik” för att, diffust och opreciserat, beteckna ”manipulativa och vilseledande” sätt att uttrycka sig, är något som uppstått när Retoriken, som *kunskap om retoriken*, förvandlats till instrument för ett särskilt syfte: *att övertyga åhöraren*. Språket (retoriken) brukas inte bara för att övertyga, utan för att göra sig förstådd överhuvudtaget; men om man ska övertyga någon, då kan man göra det både med ärliga eller med oärliga medel. Det är då inte medlen som avgör om det är retorik eller ej.

Den nordiska Retorikens grand fader, Jörgen Fafner, kände väl till de etymologiska grundernas betydelse. Han höll också med Nietzsches något onyanserad uppfattning, när

denne konstaterar att "retorik är en upptäckt, inte en uppfinning". En upptäckt är något som före-ligger, inte något som skapats av oss. Fafner menar att retoriken, språkbruket, fanns redan innan man började att uppmärksamma dess existens och struktur, innan det blev föremål för studium. Fafner blandar dock själv ihop retoriken med kunskapen om retoriken. När han säger att Logiken är en uppfinning, inte en upptäckt, har han rätt. Logiken studerar också sin egen upptäckt: "tänkandet". Vad Fafner inte insåg var att Retoriken (den analytiska diskursen om språkbruket som uppstod i Syrakusa och som Aristoteles utvecklar i sin *Rhetoriké Tekne*), också är en konstruktion, således en uppfinning. Språkbruket (retoriken) upptäcker man, teorin om språkbruket (Retoriken) uppfinner man. Aristoteles kallar därför inte sin avhandling "Rhetoriké", utan "Rhetoriké Tekne". Det gäller egentligen inte "retorik", utan "retorisk konst", inte redskapet utan redskapets användning. Det innebär en *betraktelse av* retoriken, av språkbruket, för att se vad vi gör med språket (vad retoriken är) och vad språket gör med oss. Att se vad retorik är, det är Retorik (en vetenskap om retoriken och en konst om målmedvetet språkbruk), en upptäckt som hjälper oss att förstå det uppfunna.

Vi måste således börja skilja mellan "retorik" som en mänsklig förmåga, som visar sig i det som kallas "logos": en förmåga att utveckla vår kunskap med hjälp av ett gemensamt instrument som består av ord. "Logos" omfattar dock såväl tanke som språk (våra tankar artikuleras och får konsistens med hjälp av språkliga element). Den bästa översättningen av detta grekiska ord är: "diskurs". "Kurs" är ett lopp, en process, en genomgång, en vandringssväg, något som man går igenom för att nå fram. "Logos" ligger till grund för "läsandet" ("lektio") och i grekiskan förknippades ordet också med "kalkylen" eller "räkningen", någon som kräver en genomgång av olika element för att nå fram till ett resultat.

Frågan är då: vad menar vi, när vi använder ordet "retorik"? Menar vi "språkbruket"? eller menar vi "den teoretiska betraktelsen av språkbruket", som försöker kartlägga hur användningen av språket går till och vilka resultat den åstadkommer? Man talar ofta som om en aktivitet (i detta fall retorik) och sättet att medvetet använda sig av den vore detsamma. Visserligen är konsten beroende av aktiviteten, men den kräver en helt annan (teoretiserande, objektiverande reflekterande) aktivitet. Först upptäcker man, därefter uppfinner man.

En medveten retorikkunnig person måste skilja "retorik" från "retorikkunskap". Att definiera är, som sagt, att kunna skilja. Om man ska använda samma ord för båda, då borde man åtminstone skriva "retorik" för det diskursiva fenomenet och "Retorik" (med stor bokstav) för dess teoretiska betraktelse och kartläggning. Problemet med sammanblandningen av "något" med dess kunskap, är ett utmärkt exempel på det som i retorisk terminologi (i den terminologi som behandlar retoriken i handböckerna och i undervisningen) kallas "metonymi". Att blanda ihop, urskillningslöst, namnet på ett kunskapsobjekt med namnet på själva kunskapen är dessvärre en normal företeelse. Vi blandar också ofta samman begreppen och orden med det som begrepp och ord refererar till.

Saken är dock mer invecklad än så. Ty "kunskap" är i sig också tvetydigt. Retorikkunskap kan innebära *förmågan* att bruka språket på ett medvetet sätt och en inlärd och bearbetad *beskrivning* av hur detta går till. Metonymin är en semantisk mekanism som förföljer oss ständigt. Vad lär man sig, när man lär sig Retorik? En vana att bruka språket eller ett regelsystem?

Sammanblandningen av den studerade verkligheten med dess teori gäller inte enbart ordet "retorik". När vi säger "språk" blandar vi också samman "det som sägs" med "sägandet" och t.o.m. med talförmågan. "Vetenskap" har samma problem: "vetenskapet" blandas samman med "det vetenskapta", om jag tillåtes uttrycka det så. Jesper Hoffmeyer påpekar hur naturvetarna blandar samman "naturen" med "naturen i deras huvud". Till vardagen brukar vi be att få varandras telefon, när vi bara kan få telefonnumret, inte telefonen. Och vi talar om "vad klockan är", när det bara gäller "vilken tidpunkt" klockan visar just då. Att detta sker i vardagsspråket är en sak, men att själva "retorikkunskapen" ska genomsyras av detta fenomen utan att en "retoriker" lägger märke till det, det är allvarligare. Denna ständiga metonymisering leder till inbillningen att Retorik (dvs. retorikkunskapen) inte är bara vad vetenskapen gör med språket utan, i mångt och mycket, vad dessa gör med oss.

Alla kunskapsord är metonymiska. Att folk som inte är bevandrade i Retorik inte inser hur de blandar ihop skilda begreppsliga aspekter av samma företeelse, må vara hänt. Att s k "retoriker" (både självlärda och akademisk utbildade) inte lägger märke till alla de metonymier som de omges med, detta är en stor belastning. Därför tappade Retoriken sitt värde en gång i tiden och därför är vi på väg att begå samma misstag än en gång.

Retoriken (med stort R) är en kunskap som hjälper oss att granska språkanvändningen ("retoriken" med litet r) i vilken kommunikativ situation som helst. Människor är beroende av språk i allt vad de gör och Retoriken kan granska vilket språkbruk som helst. Men Retoriken är själv en språklig konstruktion, en diskurs om diskursen. Att inte underkasta Retoriken en retorisk granskning är att inte leva som man lär. Många lär sig Retorikens begreppsapparat och hur den används utan att reflektera och förstå varför. Man lyder användningen av retoriska regler utan "i-fråga-sätta" deras värde. Har Aristoteles sagt detta, så är det rätt. En sådan attityd strider med Retorikens värdegrund. Retorik är en kritisk granskning av språket och kräver därför en självkritisk hållning: en granskning av Retorikens retorik.

Om vi ska vara bokstavsmässiga efterföljare av Aristoteles, så får vi beakta hans ord, när han säger att även om våra bästa vänner (han menar Platons skola) har behandlat introducerat vissa tankar (han menar då "idéläran"), så är det bättre och vi är förpliktade att rädda sanningen genom att offra, om så är nödvändigt, t o m våra egna förgivettagna uppfattningar. Särskilt om vi är filosofer (jag skulle säga "retoriker"), bör vi, bland två skilda älskade uppfattningar, välja det som är trovärdigt. Inget är mest främmande för en "sann retoriker" än att underkasta t o m Retoriken sin egen granskning. Auktoriteterna ska tas som förebilder, inte som dikterande instanser. En aristotelisk distinktion, t ex "ethos-pathos-logos" eller något annat typ "epideiktikon genos", t ex, kan vara bra för att göra oss uppmärksamma på språkliga aspekter av betydelse. Men vi behöver inte bara lära oss detta som ett köpt verktyg utan att låta det testas i vår egen erfarenhet. Ibland kan läsningen av en auktoritet ge oss uttryck som vi kan använda t o m bättre än vad han såg. Jag kallar dessa för "bingouttryck". Men ofta kan deras ord och deras resonemang öppna en väg som vi måste förnya och rätta till. tt lära sig Retorik genom att memorera handböcker och tillämpa ett recept, utan att smälta dem i vår egen erfarenhet, det är som om magen inte kunde förvandla näringsämnen till egna kroppsdelar. Kunskap är inte information och memorering.

Bland de förebildliga författare som vågat smälta den klassiska retorikkunskapen och berikat eller rättat till dess resonemang kan man nämna Stephan Toulmin och Kenneth Burke. Det

finns naturligtvis flera inom den s.k. Nya Retoriken. Det gäller att använda sig av förebilder, inte av förhandsgivna, fasta regler: Man bör kanske göra på samma sätt, aldrig i blindo upprepa samma sak. Det handlar om att föra en dialog med våra samtida och med de forntidas texter. Utan dialog, dvs utan reflekterande samtal, finns ingen retorik. Många som kallar sig "retoriker" idag är bara lydiga efterföljare. Retorikkunskapen behöver fortsättare.

(Fortsättning varnas härmed om. Tycker du att detta är svårsmält, då har du inget i retorikernas skara att göra. Be om att lämnas i fred, bara genom ett returklickande och ett "ta bort mig").

